

ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING G'ARBDAGI TADQIQI:
TARJIMALAR TARIXI

N.H.Eshonqulova

Annotatsiya: Maqola Alisher Navoiyning asarlari G'arbda tadqiq etilishi va tarjimalar tarixiga bag'ishlangan. Unda Navoiyning o'zbek adabiyotidagi ahamiyati, asarlarining Sharq va G'arb madaniyatlari o'rtasidagi aloqalarga ta'siri, G'arbiy Yevropa tillari, xususan ingliz tiliga o'girilgan tarjimalarining tarixi va ularning navoiyshunoslikka qo'shgan hissasi tahlil qilinadi. Maqolada Navoiyning asarlari, uning zamonasi, ularning badiiy va ma'naviy mazmuni, sharqshunoslarning Navoiy ijodini o'rganishdagi roli, tarjimalarning qiyinchilik va muvaffaqiyatlari hamda Navoiy ijodi zamonaviy tadqiqotlarning diqqat markazida bo'lishi kabi masalalar yoritiladi. Xulosa qilib aytganda, maqola Navoiyning jahon adabiyoti va madaniyatidagi o'ziga xos o'rnini va uning dunyo miqyosidagi ta'sirini yoritadi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, tarjima, temuriylar davri, madaniy almashinuv, adabiy meros, jahon adabiyoti, sharqshunoslik.

Annotation: This article examines the research and translation history of Alisher Navoiy's works in the West. It analyzes Navoiy's significance in Uzbek literature, the impact of his works on the connections between Eastern and Western cultures, the history of translations, particularly into English, and their contributions to Navoiy scholarship. The article explores Navoiy's works, his era, their artistic and spiritual content, the role of Orientalists in studying his work, the challenges and successes of translations, and the current focus of modern research on Navoiy. Ultimately, the article highlights Navoiy's unique place in world literature and culture and his global impact.

Key words: Alisher Navoiy, translation, Timurid period, cultural exchange, literary heritage, world literature, Orientalism.

Alisher Navoiy, o'zbek adabiyotining buyuk namoyandasi, G'arb va Sharq madaniyatlari o'rtasidagi aloqalarda muhim rol o'ynagan. Uning asarlari G'arbiy Yevropa sharqshunosligi va adabiyotshunosligida o'rganilishi jahon navoiyshunosligining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Alisher Navoiy asarlarining G'arbiy Yevropada, xususan ingliz tilida tarjimalari, ularning davr va makon masalalari, hamda bu tarjimalarning navoiyshunoslikka qo'shgan hissasi beqiyos.

Alisher Navoiy Temuriylar davrida yashagan va o'z asarlarida zamonasining madaniy va ijtimoiy muammolarini yoritgan. Navoiy ijodi nafaqat o'zbek, balki butun turkiy adabiyotning eng yuqori cho'qqisi hisoblanadi. Uning asarlari nafaqat badiiy, balki falsafiy, ma'rifiy va siyosiy mazmunni ham o'z ichiga oladi. Navoiy o'z asarlarida o'zbek xalqining tarixiy merosini saqlab qolishga harakat qilgan. Uning "Xamsa" devoni, masalan, turkiy adabiyotda o'ziga xos o'rin tutadi. Bu asar besh dostonni o'z ichiga oladi va Navoiy ijodining eng yuksak namunalaridan biridir. Navoiy, shuningdek, "Majolis un-nafois" asarida o'z zamonasining madaniy hayotini aks ettiradi. Navoiy ijodida badiiy uslub va ifoda vositalari alohida e'tiborga sazovor. U o'z asarlarida o'zbek tilining boyligini va go'zalligini namoyon etadi. Navoiy asarlarida metaforalar, qiyoslashlar va badiiy tasvirlar keng qo'llaniladi. Uning she'riy uslubi o'ziga xos bo'lib, o'quvchiga chuqur hissiyotlar va fikrlarni yetkazadi.

Navoiy asarlarida o'ziga xos tematik yo'nalishlar mavjud. U asarlarida sevgi, tabiat, insoniylik, adolat va ma'rifat kabi mavzularni yoritadi. Bu mavzular Navoiy ijodining zamonaviyligi va ahamiyatini oshiradi. Uning asarlarida o'zbek xalqining tarixiy va madaniy an'analari, qadriyatlari aks etadi. Navoiy asarlarining ma'nosi va mazmuni juda chuqur. U o'z asarlarida inson ruhining yuksakligini, erkinlik va adolat g'oyalarini targ'ib qiladi. Navoiy, shuningdek, o'z asarlarida diniy va falsafiy g'oyalarni ham o'z ichiga oladi. Uning "Farhod va Shirin" dostoni, masalan, sevgi va fidoyilik, shuningdek, insonning ma'naviy yuksalishi haqida hikoya qiladi.

Navoiy asarlarining ma'nosi nafaqat o'z zamonasi uchun, balki hozirgi kunda ham dolzarbdir. U insoniyatning umumiy qadriyatlarini, axloqiy me'yorlarini va

madaniy an'alarini aks ettiradi. Navoiy ijodi, shuningdek, o'zbek adabiyotining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi va keyingi avlodlarga ilhom berdi.

G'arbiy Yevropa sharqshunosligi Navoiy ijodini o'rganish jarayonida muhim rol o'ynadi. XIII – XVI asrlarda G'arb va Sharq madaniyatlari o'rtasidagi aloqalar kuchayib, G'arbiy Yevropa sharqshunoslari O'rta Osiyo va uning madaniyati bilan tanisha boshladilar. Bu davrda ko'plab sayyohlar, diplomatlar va savdogarlar Sharqqa yo'l oldilar, bu esa Sharq madaniyatini G'arbda tanitishga xizmat qildi.

XVI asrda G'arbiy Yevropada sharqshunosligi ayniqsa taraqqiy topdi. Bu davrda Navoiy asarlarini o'rganish jarayoni ham boshlandi. G'arbiy sharqshunoslar Navoiy ijodini o'rganish jarayonida uning asarlarini o'z tillariga tarjima qilib, G'arb jamoatchiligiga tanitdilar.

XIII-XIV asrlarda Rim papasi tomonidan yuborilgan Plano Karpini (1245–1247-yillar), Fransuz qiroli Lyudovik IX missiyasini boshqargan Andre de Lonjumo (1245–1247-yillar) va Giyom de Rubruk (1253–1256-yillar), keyinchalik fransuz sayyohlari Odarik de Sverek (1320-yillar) O'rta Osiyo hamda Eronda bo'lishib, bu o'lkalardagi qadimiy madaniyatni o'rgandilar. Ushbu sayohatlar natijasida G'arbda Sharq madaniyati va adabiyoti haqida qiziqarli ma'lumotlar paydo bo'ldi.

Sayyohlar va tadqiqotchilar orasida ingliz sharqshunosi E. D. Gibb alohida e'tiborga loyiqdir. U Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida muhim manba sifatida xizmat qilgan. Gibbning “A History of Ottoman Poetry” asari Navoiy ijodining G'arbda qabul qilinishiga ta'sir ko'rsatdi va uning asarlarini o'rganishda yangi yondashuvlarni keltirib chiqardi [Gibb, 1900].

G'arbiy sharqshunoslar orasida Charles Rieu, E. D. Gibb, va E. G. Browne kabi shaxslarning Navoiy ijodini o'rganishda muhim rol o'ynadilar. Ularning tadqiqotlari Navoiy asarlarini G'arb jamoatchiligiga tanitishda katta ahamiyatga ega bo'ldi. G'arbiy Yevropada Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida ko'plab ilmiy ishlar, maqolalar va kitoblar yaratildi [Rieu, 1883].

E. G. Browne “A Literary History of Persia” asarida Navoiy ijodining ahamiyatini yuksak baholadi va uning asarlarini o'rganish jarayonida muhim ma'lumotlar keltirdi.

Browne, shuningdek, Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida o'zining chuqur bilimlari va tajribasini qo'llagan. U Navoiy ijodining badiiy va ma'naviy ahamiyatini yuksak baholagan [Browne, 1928].

Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida G'arbiy Yevropada ko'plab tarjimalar amalga oshirildi. Bunda fransuz sharqshunoslari, masalan, F. A. Belin va E. D. Gibb, alohida ahamiyatga ega. Ular Navoiy asarlarini o'z tillariga tarjima qilib, G'arb jamoatchiligiga tanitdilar. Tarjimalar asosan XIX asr oxiri va XX asr boshlarida faol amalga oshirildi, bu davrda ko'plab sharqshunoslar Navoiy asarlarini o'rganish va tarjima qilishga qiziqish bildirdilar.

Tarjimalar jarayonida Navoiy asarlarining badiiy qiymati va mazmuni to'g'ri aks ettirilishi muhimdir. F. A. Belin "Xamsat al-mutahayyirin" asarini o'rganib, Navoiy ijodining badiiy uslubini va uning madaniy ahamiyatini yuksak baholadi [Belin, 1866; 530]. Tarjimalar davomida Navoiy asarlarini o'rganish va ularni o'z madaniyatiga mos ravishda talqin qilish muhim ahamiyatga ega.

Navoiy asarlarini tarjima qilishda turli xil yondashuvlar mavjud. Ba'zi tarjimonlar Navoiy ijodini mukammal aks ettirishga harakat qilsalar, boshqalari esa buni amalga oshirishda qiyinchiliklarga duch kelganlar. Bu jarayonda tarjimonlarning bilim darajasi va madaniy konteksti muhim ahamiyatga ega. Tarjimonlar Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida, uning ijodini to'g'ri tushunish va aks ettirish uchun harakat qilishlari zarur. Tarjimalarda ko'plab kamchiliklar mavjud. Masalan, ba'zi tarjimonlar Navoiy asarlarining badiiy uslubini to'g'ri aks ettirmaganlar. Bu esa o'quvchilarning asarlarni to'g'ri tushunishlariga to'sqinlik qiladi. Tarjimalardagi xatolar, asarlarning badiiy qiymatini pasaytiradi va Navoiy ijodining mohiyatini tushunishga to'sqinlik qiladi. Tarjimalardagi kamchiliklar, shuningdek, tarjimonlarning madaniy konteksti va o'zbek adabiyotiga bo'lgan qiziqish darajasiga ham bog'liq.

Tarjimalarning tarixiy konteksti ham muhim ahamiyatga ega. Navoiy asarlarining o'rganilishi jarayonida tarixiy sharoitlar va madaniy aloqalar hisobga olinishi lozim. Bu, o'z navbatida, Navoiy ijodining to'g'ri tushunilishiga yordam beradi. Tarjimalar tarixiy kontekstda o'rganilganda, Navoiy asarlarining mazmuni yanada chuqurroq aks

ettiriladi. Tarjimalarning tarixiy konteksti, shuningdek, Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida yaratilgan ilmiy asarlarning ahamiyatini ham ko'rsatadi.

Mustaqillik yillarida Navoiy ijodini o'rganish jarayoni yangi bosqichga o'tdi. O'zbek olimlari Navoiy asarlarini o'rganish va tarjima qilishda yangi yondashuvlarni ishlab chiqmoqdalar. Bu o'z navbatida, Navoiy ijodining yanada kengroq auditoriyaga yetkazilishiga yordam beradi. O'zbekistondagi ilmiy muassasalar va universitetlar Navoiy ijodiga bag'ishlangan tadqiqotlar olib borishmoqda. Mustaqillik davrida Navoiy asarlarini o'rganish jarayoni yanada chuqurlashdi. O'zbek olimlari Navoiy asarlarini o'rganishda zamonaviy tadqiqot metodologiyalarini qo'llamoqdalar. Bu, o'z navbatida, Navoiy ijodining yanada chuqurroq tushunilishiga yordam beradi.

Navoiy asarlarini takomillashtirish jarayonida yangi manbalarni kashf etish va ularni o'zbek adabiyotiga kiritish muhimdir. Bu jarayonda o'zbek olimlarining tadqiqotlari va ilmiy ishlari alohida ahamiyatga ega. Navoiy asarlarini o'rganish va ularni takomillashtirish jarayonida zamonaviy texnologiyalar va ilmiy metodologiyalar qo'llanilmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar Navoiy ijodini o'rganishda yangi yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam bermoqda. O'zbek olimlari Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida zamonaviy texnologiyalar va ilmiy metodologiyalarni qo'llamoqdalar. Bu jarayon Navoiy ijodining yanada chuqurroq tushunilishiga yordam beradi.

G'arbiy Yevropa adabiyotida Navoiy asarlarini o'rganish jarayoni davom etmoqda. Navoiy ijodi G'arbiy Yevropa adabiyotiga yangi g'oyalar va badiiy uslublarni kiritdi. Bu jarayonda G'arbiy Yevropa olimlarining Navoiy asarlarini o'rganishdagi yondashuvlari va metodologiyalari ham muhim ahamiyatga ega.

G'arbiy Yevropada Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida ko'plab ilmiy ishlar, maqolalar va kitoblar yaratildi. Bu asarlar Navoiy ijodining badiiy qiymatini va uning madaniy ahamiyatini yuksak baholaydi. G'arbiy Yevropa adabiyotida Navoiy asarlarini o'rganish jarayoni davom etmoqda va bu jarayon G'arb adabiyotiga yangi g'oyalar va badiiy uslublarni kiritmoqda.

Ingliz tilida Navoiy asarlarini tarjima qilish jarayoni ham davom etmoqda. Ingliz tarjimonlari Navoiy asarlarini o'z madaniyatiga mos ravishda talqin qilib, ularni ingliz jamoatchiligiga tanitmoqdalar. Bu jarayonda ingliz tarjimonlarining Navoiy ijodini tushunish darajasi va madaniy konteksti muhim ahamiyatga ega.

Ingliz tilida Navoiy asarlarini tarjima qilish jarayoni davom etmoqda. Tarjimonlar Navoiy asarlarini o'z madaniyatiga mos ravishda talqin qilib, ularni ingliz jamoatchiligiga tanitmoqdalar. Bu jarayonda ingliz tarjimonlarining Navoiy ijodini tushunish darajasi va madaniy konteksti muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy tadqiqotlar Navoiy ijodini o'rganishda yangi yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam bermoqda. O'zbek olimlari Navoiy asarlarini o'rganishda zamonaviy tadqiqot metodologiyalarini qo'llamoqdalar. Bu, o'z navbatida, Navoiy ijodining yanada chuqurroq tushunilishiga yordam beradi. Zamonaviy tadqiqotlar, shuningdek, Navoiy asarlarini o'rganishda yangi imkoniyatlar yaratadi. O'zbek olimlari Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida zamonaviy texnologiyalar va ilmiy metodologiyalarni qo'llamoqdalar. Bu jarayon Navoiy ijodining yanada chuqurroq tushunilishiga yordam beradi.

Navoiy asarlarini o'rganishda interdisiplinar yondashuvlar ham muhim ahamiyatga ega. Adabiyotshunoslik, tarix, madaniyatshunoslik va tilshunoslik sohalarining birlashishi Navoiy ijodini o'rganishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Bu jarayonda turli fanlar o'rtasidagi hamkorlik va tajriba almashinuvi muhimdir.

Interdisiplinar yondashuvlar Navoiy asarlarini o'rganishda yangi imkoniyatlar yaratadi. O'zbek olimlari Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida turli fanlar o'rtasidagi hamkorlik va tajriba almashinuvi muhimdir. Bu jarayon Navoiy ijodining yanada chuqurroq tushunilishiga yordam beradi.

Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida G'arbda tarjima qilishning tarixiy davrlari muhim ahamiyatga ega. Tarjimalar asosan XIX asr oxiri va XX asr boshlarida faol amalga oshirildi. Bu davrda ko'plab sharqshunoslar Navoiy asarlarini o'rganish va tarjima qilishga qiziqish bildirdilar. Tarjimalar jarayonida Navoiy asarlarini o'rganish va ularni o'z madaniyatiga mos ravishda talqin qilish muhim ahamiyatga ega.

Tarjimalarning davri Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida yaratilgan ilmiy asarlarning ahamiyatini ham ko'rsatadi. Tarjimonlar va sharqshunoslar Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida tarixiy kontekstni hisobga olgan holda, uning badiiy va ma'naviy ahamiyatini yuksak baholaydilar.

Tarjimalar asosan G'arbiy Yevropa mamlakatlarida amalga oshirilgan. Xususan, ingliz, fransuz va nemis tarjimonlari Navoiy asarlarini o'z tillariga tarjima qilib, ularni G'arb jamoatchiligiga tanitdilar. Tarjimalar jarayonida Navoiy asarlarini o'rganish va ularni o'z madaniyatiga mos ravishda talqin qilish muhim ahamiyatga ega. Tarjimalarning makoni, shuningdek, Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida yaratilgan ilmiy asarlarning ahamiyatini ham ko'rsatadi. G'arbiy Yevropa mamlakatlarida, xususan, Angliya, Fransiya va Germaniyada Navoiy asarlarining o'rganilishi va tarjimasi jarayonida ko'plab ilmiy tadqiqotlar, maqolalar va kitoblar yaratildi.

Tarjimalarda ko'plab kamchiliklar mavjud. Masalan, ba'zi tarjimonlar Navoiy asarlarining badiiy uslubini to'g'ri aks ettirmaganlar. Bu esa o'quvchilarning asarlarni to'g'ri tushunishlariga to'sqinlik qiladi. Tarjimalardagi xatolar, asarlarning badiiy qiymatini pasaytiradi va Navoiy ijodining mohiyatini tushunishga to'sqinlik qiladi. Tarjimalardagi kamchiliklar, shuningdek, tarjimonlarning madaniy konteksti va o'zbek adabiyotiga bo'lgan qiziqish darajasiga ham bog'liq. Ba'zi tarjimonlar Navoiy asarlarini o'z madaniyatiga mos ravishda talqin qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Tarjimalarning tarixiy konteksti ham muhim ahamiyatga ega. Navoiy asarlarining o'rganilishi jarayonida tarixiy sharoitlar va madaniy aloqalar hisobga olinishi lozim. Bu, o'z navbatida, Navoiy ijodining to'g'ri tushunilishiga yordam beradi. Tarjimalar tarixiy kontekstda o'rganilganda, Navoiy asarlarining mazmuni yanada chuqurroq aks ettiriladi.

Tarjimalarning tarixiy konteksti, shuningdek, Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida yaratilgan ilmiy asarlarning ahamiyatini ham ko'rsatadi. Tarjimonlar va sharqshunoslar Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida tarixiy kontekstni hisobga olgan holda, uning badiiy va ma'naviy ahamiyatini yuksak baholaydilar.

Tarjimonlar Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida bir qator qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu qiyinchiliklar asosan Navoiy asarlarining badiiy uslubi, madaniy konteksti va tilning o'ziga xosligi bilan bog'liq. Tarjimonlar Navoiy asarlarini tarjima qilishda uning badiiy va ma'naviy mazmunini to'g'ri aks ettirishga harakat qilishlari zarur. Tarjimonlar o'zbek tilidagi badiiy ifodalarni ingliz tiliga yoki boshqa tillarga tarjima qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu jarayonda tarjimonlarning madaniy bilimlari, til bilish darajasi va badiiy ifodalarni tushunish darajasi muhim ahamiyatga ega.

Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida G'arbda tarjima qilishning tarixiy davrlari muhim ahamiyatga ega. Tarjimalar asosan XIX asr oxiri va XX asr boshlarida faol amalga oshirildi. Bu davrda ko'plab sharqshunoslar Navoiy asarlarini o'rganish va tarjima qilishga qiziqish bildirdilar. Tarjimalar jarayonida Navoiy asarlarini o'rganish va ularni o'z madaniyatiga mos ravishda talqin qilish muhim ahamiyatga ega. Tarjimalarning davri Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida yaratilgan ilmiy asarlarning ahamiyatini ham ko'rsatadi. Tarjimonlar va sharqshunoslar Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida tarixiy kontekstni hisobga olgan holda, uning badiiy va ma'naviy ahamiyatini yuksak baholaydilar. Tarjimalar asosan G'arbiy Yevropa mamlakatlarida amalga oshirilgan. Xususan, ingliz, fransuz va nemis tarjimonlari Navoiy asarlarini o'z tillariga tarjima qilib, ularni G'arb jamoatchiligiga tanitdilar. Tarjimalar jarayonida Navoiy asarlarini o'rganish va ularni o'z madaniyatiga mos ravishda talqin qilish muhim ahamiyatga ega. Tarjimalarning makoni, shuningdek, Navoiy asarlarini o'rganish jarayonida yaratilgan ilmiy asarlarning ahamiyatini ham ko'rsatadi. G'arbiy Yevropa mamlakatlarida, xususan, Angliya, Fransiya va Germaniyada Navoiy asarlarining o'rganilishi va tarjimasi jarayonida ko'plab ilmiy tadqiqotlar, maqolalar va kitoblar yaratildi [Sotimov, 1998; 56].

Alisher Navoiy asarlarining G'arb va ingliz tarjimalaridagi davr va makon masalasi, sharqshunoslik va adabiyotshunoslik sohasida muhim o'rin tutadi. G'arbiy Yevropa olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar va tarjimalar Navoiy ijodini tanitishda katta ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayon davom etmoqda. Navoiy asarlarini

o'rganish va tarjima qilish, uning ijodini yanada kengroq auditoriyaga yetkazish imkonini beradi.

Ushbu jarayon, shuningdek, o'zbek adabiyotining boy merosini dunyoga tanitishda muhim ahamiyatga ega. Navoiy ijodi nafaqat o'zbek madaniyatining, balki jahon madaniyatining ham ajralmas qismi hisoblanadi. Navoiy asarlarining G'arbda o'rganilishi va tarjimasi, uning badiiy va ma'naviy ahamiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Belin, F. A. "Moralistes Orientaux. Caractères, Maximes et Pensées de Mir Ali Chir Névâii." *Journal Asiatique*, no. 7, 1866, pp. 523–552.
2. Browne, E. G. *A Literary History of Persia*. London, 1928.
3. Gibb, E. J. W. *A History of Ottoman Poetry*. Vol. 1, London, 1900.
4. Rieu, Ch. *Catalogue of the Persian Manuscripts*. London, 1883.
5. Сотимов У. Исследования жизни и творчества Алишера Навои в западноевропейском востоковедении: Дисс. ...докт. филол. наук. – Москва, 1998.